

Перший генеральний секретар і міністр народної освіти І. М. Стещенко.

(з нагоди 10-ліття з дня його смерті).

На 30 липня ц. р. припадають десяти роковини з дня смерти першого Генерального Секретаря народної освіти, а потім першого міністра народної освіти УНР Івана Матвієвича Стещенко, що започаткував своєю мученицькою смертю такий же життєвий шлях для цілої низки видатних культурно-просвітніх діячів — К. Щириці, П. Я. Дорошенка, В. П. Науменка та бататьох інших.

Здавалося б, що ця скорботна дата не мусіла б пройти непомітною у нас, на Великій Україні, а проте ми зовсім не знаходимо згадки про цю дату в історичнім календарі на липень місяць ц. р., що вміщено в ч. 6 часопису «Бюлетень Державного Видавництва України», а в той же час знайдемо тут згадку про смерть російського поета М. Лермонтова або про день народження російського письменника В. Г. Короленка.

З нагоди цієї сумної дати я маю намір в коротких рисах охарактеризувати І. М. Стещенко, як керманіча на полі народної освіти з моменту революції 1917 року на Україні, а разом з тим подати найголовніші відомості з його життя.

І. М. Стещенко народився в 1873 р. в Полтаві. Батько І. М.-ча був з кріпаків кн. Кочубея, а мати походила з дрібних полтавських міщан. Учився І. М. спочатку в Полтавській мійській школі, де учителька відразу помітила надзвичайні здібності хлопця, а тому порадила батькам продовжувати його навчання. З 9-ти років І. М. вчився в Полтавській класичній гімназії, і тут уже прокинувся в ньому поетичний хист. В останніх класах гімназії І. М. багато працював над самоосвітою та українознавством. Опісля І. М. зажди з великою пошаною згадував ім'я одного земського лікаря, який роздмухав у І. М.-чу, тодішньому учневі 7-ої класи гімназії, любов до свого народу.

Після закінчення гімназії (1892 р.) І. М. вступає до Київського Уні-

І. М. Стешенко † 30. VII. 1918 р.
(З фотографії А. Губчевського в Києві.)

верситету, де в той час була вже чимала громада студентів, свідомих українців. І. М. зразу прилучається до цього гуртка.

Як раз про цей період студентського життя І. М-ча подає цікаві спогади Д. В. Антоноєвич в ч. 335 «Робітничої Газети» за 1918 р. («Сторінка історії української політичної думки»), які у витягах приводить О. Гермайзе в книжці «Нариси з історії революційного руху на Україні».

Вступивши до української студентської громади, І. М. спочатку захопився Драгоманівським радикалізмом, але в недозві І. М., а разом з ним і майже весь гурток, що стояв під його кермою, зробили крок від Драгоманова до Маркса. Однак товариші І. М-ча, як пише в своїх спогадах Д. В. Антоноєвич, — один за одним перейшли до російських марксистських кол, так що І. М. зостається, порівнюючи, самотнім. «Один був чоловік, що так само пережив еволюцію від Драгоманова до Маркса, і цей чоловік в ту тяжку хвилину подав міцну піддержку Стешенкові: це була Леся Українка. Не дійшовши до московського табору, вони заклали в Києві самостійну українську соціал-демократичну групу».

До цієї соціал-демократичної групи належали крім І. М-ча з Л. Українкою М. Коцюбинський, М. Кричинюк, Б. Ратнер, Каєун, Тучагський, О. Комар, О. Тулуб і ин.

Поруч з партійною роботою І. М. пильно займається наукою, особливо слов'язознавством, — зокрема українознавством. Тоді ж І. М. виготовив конкурсну працю на тему «Станко Вразь, его поезія и значеніе въ исторіи національнаго и литературнаго возрожденія юго-западныхъ славянъ», за яку одержав лише срібну медаль, бо рецензент цієї праці відомий україножер проф. Флорінський знайшов у ній «сепаратистичні тенденції».

З переїздом до Києва І. М. стає близькою людиною в гурті української інтелігенції старшої генерації — Лисенків, Старицьких, Косачів, О. Кониського та ин., а в той же час заєздує найтісніші зв'язки з сівомою українською молодіжжю — Старицькими, Л. Українкою, Є. Тимченком, В. Самійленком, М. Славінським і ин. на ґрунті перекладу на українську мову ліпших творів і сесвітньої літератури. Наслідком праці І. М-ча в цьому гуртку являється переклад «Орлеанської Діви» Шілера. За допомогою О. Кониського І. М., ще будучи студентом, містить свої поетичні твори за псевдонімом «Ів. Сердешний» в галицьких часописах «Зоря», «Дзвінок» і ин.

Після закінчення Київського Університету (в 1896 р.) І. М. почав учителювати в жіночій Фундуклеєвській гімназії, але в скорому часі довелося йому подкинути учителювання, бо був заарештований, після тусу, під час якого поліція зловила його на гарячому гчинкові, а саме — на переписці якоїсь статті для галицького часопису. І. М. просидів тоді у в'язниці п'ять місяців, а потім був засуджений в адміністративному порядку на висилку з Києва на три роки. Вже на третій день після виходу з в'язниці І. М. бере шлюб з донькою М. Старицького — Оксаною Михайліною. Сісе заслання І. М. провів недалеко від Києва — спочатку на хуторі М. К. Садовського та М. К. Заньковецької, а потім

в Броварах — в садибі І. Квятковського, члена «Старої Громади». Цей час І. М. присвятив студіюванню чужих мов та підготовці до магістрантського іспиту. Тоді ж І. М. видав збірник своїх віршів «Хуторні сонети» (1898 р.), а також видрукував широку розгідку про І. Котляревського — «Поэзия И. П. Котляревскаго» (К. 1898 р.), за яку дістав нагороду від Петербургської Академії Наук. Цікаво, що й в той час І. М. не покинув працювати в нелегальній соціал-демократичній групі, яка саме тоді випустила дві гектографічні брошури — «Програма групи» і «Про соціал-демократичну роботу серед українського селянства».

Відбувши адміністративну кару, І. М. в 1900 р. повертається до Києва однак не на учительську посаду, бо учительвання було йому адміністраційною владою заборонено. Ради шматка хліба І. М. змушений був поступити на службу до Управління Підденно-Західних залізниць, а потім стати особистим секретарем Голови Київської Мійської Управи.

Тоді ж І. М. втсупає до Товариства «Стара Громада». Є. Х. Чикаленко в своїх «Спогадах» називає І. М.-ча наймолодшим членом «Старої Громади». В цей період — до резолюції 1905 року — І. М. бере участь в багатьох галицьких часописах і часопису «Києвская Старина». Так, за цей час І. М. вмістив, між іншим, повість «На заводі» в «Літер.-Науковому Вістнику» та драму «Мазепа» в «Прагді», за яку дістав премію. Коли з революцією 1905 року з'явилася можливість видавати українські часописи на В. Україні, І. М. з гуртком товаришів — Л. Українкою, Л. Старицькою, В. Самійленком, М. Славінським і ин. видає гумористичний часопис «Шершень», а потім після заборони його «Гедзь».

Однак скоро наступила в Росії реакція, і І. М.-чу знов доводиться залишитися без посади. За допомогою Є. Трегубова, товарища І. М.-ча по «Старій Громаді», І. М. знайшов дорогу до Кулябка, тодішнього начальника Київської Охранки, який дав слово І. М.-чу влаштувати його на учительській посаді. І дійсно І. М. одержує учительську посаду на провінції, а вже через рік в 1907 році знов повертається до Києва на посаду учителя 1-ої комерційної школи. Як відомо, комерційні школи належали за царських часів до міністерства фінансів, яке більш толерантно ставилося до політично неблагонадійних осіб, ніж міністерство освіти.

В скорому часі І. М. стає настільки відомим педагогом, що його запрошують в різні школи, — навіть високі. Так І. М. стає лектором у Фребелівському Інституті, на Вищих Жіночих Курсах при гімназії А. Жекуліної, в музично-драматичній школі М. В. Лисенка, де І. М. перший став викладати історію драми українською мовою. Крім того, І. М. часто виступав з публічними лекціями, як в Києві, так і на провінції. Особливо слід згадати про ті лекції, які читав І. М. перед виставами в Київському театрі Соловцова, що потім було видано окремою книжкою. Не один раз виступав І. М. з лекціями й на учительських курсах.

Коли в Києві утворилося Українське Наукове Товариство (в 1908 р.), І. М. стає спочатку секретарем, а потім товаришем голови й заступни-

ком голови цього Товариства. По-за партійною, громадською й педагогічною працею І. М. знаходить час для науково-літературної праці, вміщуючи низку статей в «Записках Наукового Т-ва ім. Шевченка у Львові» (напр. «Олекса Стороженко», т. 43, «З ювілейної літератури про Гоголя», т. 57-58, «Життя і твори Т. Шевченка», т. 119-120, стаття, на жаль, залишилася незакінченою), в «Записках Укр. Наукового Т-ва в Києві» (напр., «Українські шестидесятники», т. 2., «В. Антонович, як суспільний діяч», т. 3., «Енеїда Котляревського і Котельницького в порівнянні з іншими текстами», т. 9., «Новий твір Я. Кухаренка, — «Харько, запорозький кошовий», т. 12), в «Літературно-Науковому Віснику» (напр., «Поетична творість Л. Українки», 1913, кн. X. «М. Старицький, як поет», 1914, кн. IV., «Панас Мирний», 1914 кн. VII. «Поет вищої краси М. М. Коцюбинський», 1918, кн. IV-VI) та в багатьох інших часописах, як «Світло», «Дзвін», «Сяйво», що виходило за його редакцією, «Робітнича Газета», і т. д. Багато з того, що написав І. М., не втратило свого значіння й по цей день, а тому слід побажати повного успіху праці над складанням бібліографії творів І. М-ча, яку переводить його товариш ще з часів існування соціал-демократичної групи О. О. Тулуб.

Не можна не згадати також про те, що в 1908 р. І. М. відновив у Києві цікаву старовину — «Вертеп», який і виставив він декілька разів у Києві та в Чернігові.

З вибухом революції 1917 р. І. М. закладає разом з товаришами, т. зв. «Товариство шкільної освіти», на чолі якого й стає. Це т-во до заснування Генерального Секретаріату нар. освіти виконувало серед українського народу функції центрального державного апарату, — дбало про заснування рідної школи, про підготовку українського учительства, про встановлення певної термінології та певного правопису, про виготовлення українських підручників і т. д. Зрозуміло, що, коли з проголошенням I-го Універсалу Центральної Ради 10. VI. 1917 р., утворився Генеральний Секретаріат нар. освіти, керівником його стає І. М., який покликав до праці в своєму секретаріаті тих осіб, що разом з ним вже раніш розробили певний план шкільного устрою й шкільної системи на В. Україні, та виявили надзвичайну енергію щодо переведення в життя цього плану.

Перед Генеральним Секретаріатом нар. освіти стояло найголовніше завдання створити рідну школу на всіх її ступінях та взагалі поставити освіту на національному ґрунті. Слід пригадати, серед яких тяжких обставин приходилося працювати І. М-чу в перший період існування Генерального Секретаріату до проголошення самостійності України 4-им Універсалом Центральної Ради 22 січня 1918 р., щоб належно оцінити ідейну відданість І. М-ча служенню рідному краю та його народові. Пригадаймо, що Генеральний Секретарь увесь той час зустрічав з боку Російського Тимчасового Уряду обмеження своїх прав, нерідко повну ігнорацію, так що влада Секретаріату набірала по суті більше морального, ніж юридичного характеру. А таке ставлення Рос. Тимч. Уряду до Генерального Секретаріату використовували, розуміється,

не тільки вороги українського національного руху, але й ті помірковані українці, які гостро виступали проти широкої українізації школи.

Коли повстало в Генеральнім Секретаріаті нар. освіти питання про усунення з Київської Шкільної округи помішника попечителя та двох окружних інспекторів, що вороже ставилися до української справи, то тодішній попечитель Київської Шк. Округи В. П. Науменко рішуче спротивився цьому рішенню Ген. Секретаріата і подався на демісію. Услід за тим почалася шалена боротьба всіх ворогів українського національного руху проти І. М-ча, як Генерального Секретаря нар. освіти. Так, Київський Мійський Професійний Учительський Союз, що складався виключно з росіян, оголосив під бойкотом місця звільнених трьох урядовців Шк. Округи, а об'єднані російські громадські організації на своїх зборах винесли резолюцію з домаганням усунення І. М-ча з посади Генер. Секретаря нар. освіти, бо даліше перебування його на цій посаді, як зазначено в резолюції, «клонитися къ явной гибели народнаго просвѣщенія въ свободной Украинѣ».

Відстоюючи інтереси рідної школи для українського народу, І. М. зовсім не йшов на загибель школи інших народів України, бо Центральна Рада та Генеральний Секретаріат нар. освіти увесь час стояли на сторожі забезпечення прав національних меншостей на Україні. Досить вказати на те, що Генер. Секретаріат нар. освіти передав керування освітньою справою кожної національної меншости національним радам освіти і лише для збереження єдності в освітніх справах перебрав на себе встановлення загально обов'язкових норм та координацію діяльності національних рад освіти.

Цілком зрозуміло, що більш за все прикладав свою енергію І. М. на задоволення духових потреб українського народу, які цілковито нехтувалися чужою владою на протязі усього «пропащого часу». Тут стояло перед І. М-чем необмежене поле діяльності. І от І. М., як Генер. Секретарь, а потім міністр нар. освіти, відкриває українські вищі початкові школи, українські гімназії, перший Український Народний Університет, Педагогічну Академію, Академію Мистецтва та Державний Народний Театр, скликає з'їзд учителів, представників земств і міст і на цих з'їздах спільними силами розробляє план управління й діяльності в галузі народньої освіти і організує різні курси для учителів і культурно-просвітніх діячів і т. д.

Дерусифікація шкіл на Україні та введення в програм усіх шкіл української мови й предметів українознавства стають черговим завданням Генер. Секретаріату нар. освіти. В спеціальній брошюрі, що видав Генер. Секретаріат нар. освіти — «Поміч учителю в справі національного виховання учнів», між иншим, говориться: «Одним з головних завдань мусить бути виховання дітей в повазі до нового ладу на Україні, до нашого відродженого краю». Однак, вороги українського національного руху, серед яких були й наші землячки, й слухати не хотіли про т. зв. українізацію школи. Будучи з своєї природи дуже лагідної вдачі, І. М. завжди ухилявся від рішучих засобів боротьби з цими ворогами Української Держави (досить пригадати історію боротьби Генер. Секретаріату нар. освіти з директором б. І-ої Київської

гімназії О. Стороженком на ґрунті звільнення помешкання цієї гімназії для потреб Ген. Секретаріату). І все-ж таки, здається, ні один з Генеральних Секретарів, а потім міністрів, не придбав собі стільки ворогів серед російського громадянства й «малоросів», як І. М., крім, розуміється, С. В. Петлюри. Коли з уряду УНР вийшли соціал-демократи, то І. М. залишає посаду міністра нар. освіти, але не покидає цього міністерства, займаючи в ньому посаду Генерального Комісара нар. освіти. Не відійшов І. М. від праці в тому ж міністерстві й тоді, коли стався гетьманський переворот і до керування цим міністерством прийшов М. П. Василенко, хоча й щирий українець, але занадто уступливий перед наступом російського громадянства та учительства на українську школу й культуру.

На своїй новій посаді І. М-чу за часів гетьманату більш за все доводилося присвячувати уваги справі тих утисків проти українського учительства, які терпіло воно від карних експедицій німецьких загонів та гетьманських старост на місцях.

Не один раз мені самому довелося бути свідком тих тяжких переживань, які охоплювали І. М-ча, коли його інтервенція в цій справі перед М. П. Василенком залишалася без наслідків. Чим далі, все частіше припадало на долю І. М-ча вести неприємні розмови все в тій же справі з міністром освіти М. П. Василенком. Саме тоді М. П. Василенко рішив зовсім ліквідувати інститут губерніяльних і повітових комісарів нар. освіти, а разом з тим і посаду Ген. Комісара освіти та збудувати управління народною освітою на Україні на основі реставрації попечителів шкільної округи під назвою управляючих шкільними справами в кожній губернії.

Щоб не залишити І. М-ча без праці, М. П. Василенко запропонував І. М-чу відпустку для підготовки до професорської діяльності по кафедрі українського письменства, яку мав зайняти І. М. в Кам'янецькому Університеті.

29 липня 1918 р., І. М. виїхав з своїм сином з Києва до себе на село — в Чернечний Яр на Полтавщині. В ніч на 30 липня І. М. впав від кулі невідомого злочинця на вулиці в Полтаві саме тоді, коли йшов з двірця у місто. Обставини трагічної смерті І. М-ча дають підставу думати, що це було не звичайне бандитство, а чиясь рука керувала цим душогубством. Урочистий похорон І. М-ча в Києві 4 серпня 1918 р. на державний кошт навіч виявив, з якою пошаною ставилося українське громадянство до І. М. Стеценка, нашого першого Генерального Секретаря й Міністра нар. освіти.

Не буду зупинятися тут на характеристиці І. М-ча, як партійного й громадського діяча, як поета й ученого, — скажу лише декільки слів про І. М-ча, як людину взагалі.

І. М., сам зазнавши багато лиха вже з дитячих років та здобувши власними силами вищу освіту, завжди піклувався як не про того, то про иншого юнака-селянина чи робітника та допомагав йому вийти в люде. І. М. дуже сердечно ставився до шкільної молоді, і вона віддячувала йому теж щирою любов'ю та глибокою пошаною. І Є. Х. Чикаленко, який в своїх «Спогадах» дає, на мій погляд, не зовсім безсторонню

характеристику І. М-ча, все-ж не проминув вказати на те, що І. М., «дійсно захоплював своїми промовами аудиторію молодіжі, серед якої він був дуже популярний», та що «І. М. був людиною незлобива і благодушна».

Тим більше стає невимовно болюче, що доля судила тій людині, що за своє життя нікому не заподіяла зла, вмерти від людської руки. Але непомилково можна сказати, що виконавець цього злочину «не відав, що творив», бо підняв свою руку на людину надзвичайно ніжної любови та ласки до всіх покриєджених та зневажених. Тому І. М. так любив Україну, що бачив у ній покриєджену рідну країну, тому він так — зо всім запалом і любов'ю — віддався праці для українського народу, що хотів вивести його на широкий, ясний шлях кращої будучини. І цю свою віру І. М. висловив в гімні, який з захопленням співали товпи народу на українських маніфестаціях: —

«Гей, не дивуйте, добрі люди,
Що на Вкраїні повстало,
Вільно зітхнули змучені груди,
Сонечко правди засяло...»

Історія відродження України відведе на своїх сторінках належне місце імені І. М. Стешенка, як одного з каменярів нашої славної недавньої минувшини.

3229680

Ст. Сірополко.

НАЦІОНАЛЬНА
ПАРЛАМЕНТСЬКА
БІБЛІОТЕКА
УКРАЇНИ